

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ФАКУЛТЕТ ЗА СПЕЦИЈАЛНУ ЕДУКАЦИЈУ И РЕХАБИЛИТАЦИЈУ

ВЕЋЕ ЗА МАСТЕР, СПЕЦИЈАЛИСТИЧКЕ И ДОКТОРСКЕ СТУДИЈЕ

ИЗВЕШТАЈ О ОЦЕНИ УРАЂЕНЕ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Кандидат: Марина М. Ковачевић-Лепојевић

Тема: „Повезаност родитељског надзора и екстернализованих проблема у понашању код ученика средњих школа“

I ПОДАЦИ О КОМИСИЈИ

Датум и орган који је формирао комисију:

27.3.2018. Веће за мастер, специјалистичке и докторске студије, Универзитет у Београду, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.

Састав комисије:

др Зоран Илић (ментор), редовни професор, ужа научна област Теоријски и методски приступи у превенцији и третману поремећаја понашања, изабран 8.7.2011., Универзитет у Београду, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

др Зорица Поповић (председник комисије), редовни професор, ужа научна област Кривично право, изабрана 14.11.1991., Универзитет у Београду, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

др Данка Радуловић (члан комисије), редовни професор, ужа научна област Психологија криминала и поремећаја у понашању, изабрана 22.10.2014., Универзитет у Београду, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

др Ђурађ Стакић, професор емеритус, ужа научна област Теоријски и методски приступи у превенцији и третману поремећаја понашања, изабран 2017., Pennsylvania State University, Brandywine Campus

др Биљана Симеуновић-Патић, ванредни професор, ужа научна област Криминологија, изабрана 24.12.2013., Криминалистичко-полицијска академија, Београд

II ПОДАЦИ О КАНДИДАТУ

Име, име једног родитеља, презиме: Марина Милоша Ковачевић-Лепојевић

Датум рођења, општина, република: 8.1.1980., Краљево, Република Србија

Досадашњи ток докторских студија: Докторске студије уписала је 2009. године на Факултету за специјалну едукацију и рехабилитацију, Универзитета у Београду, након положених свих испита предвиђених програмом магистарских студија. Положила је испите предвиђене програмом докторских студија.

III НАСЛОВ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

„ПОВЕЗАНОСТ РОДИТЕЉСКОГ НАДЗОРА И ЕКСТЕРНАЛИЗОВАНИХ ПРОБЛЕМА У ПОНАШАЊУ КОД УЧЕНИКА СРЕДЊИХ ШКОЛА“.

IV ПРЕГЛЕД ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Докторска дисертација „Повезаност родитељског надзора и екстернализованих проблема у понашању код ученика средњих школа“ написана је на 291 страни. Осим сажетка на српском и енглеском језику, увода, литературе и прилога садржи следећа поглавља: Теоријски део (3. - 142. стр.), Истраживачки део (142. – 225. стр.) и Завршна разматрања (225. – 234. стр.). Теоријски део је сачињен из три поглавља, и то: Екстернализовани проблеми у адолесценцији (3. - 71. стр.), Родитељски надзор (71. – 115. стр.) и Афективно везивање (115. – 142. стр.). Истраживачки део садржи следећа поглавља: Циљеви и задаци истраживања (142. – 143. стр.), Хипотезе истраживања (143. - 144. стр.), Методе истраживања (144. – 150. стр.), Резултати истраживања (150. – 190. стр.) и Дискусија резултата истраживања (190. – 225. стр.). Докторска дисертација садржи 19 табела и 3 дијаграма. У склопу списка од 464 библиографске јединице коришћена је савремена, претежно инострана литература.

V ВРЕДНОВАЊЕ ПОЈЕДИНИХ ДЕЛОВА ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Уводни део садржи кратку презентацију кључних појмова који представљају предмет докторске студије, и то су: екстернализовани проблеми у понашању, родитељски надзор и афективно везивање у адолесценцији. На почетку, образлаже се одабир појма екстернализованих проблема. Констатује се тенденција учесталијег

испољавача проблема у понашању слабијег интензитета и скретање курса истраживача са делинквентне на општу популацију. Повезаност родитељског надзора са екстернализованим проблемима у понашању позиционира се као централна тема рада. Уводи се појам васпитних поступака родитеља који се у контексту процесног тумачења посматра као саставни део родитељског надзора. Афективно везивање у адолесценцији осмишљено је пре свега као посредничка варијабла у објашњењу повезаности родитељског надзора и екстернализованих проблема у адолесценцији.

Теоријски део докторског рада састоји се из три целине у виду поглавља о екстернализованим проблемима у понашању у адолесценцији, родитељском надзору и афективном везивању. У склопу поглавља о **екстернализованим проблемима** посебно се разматра појам, учесталост, прогноза и етиологија. На почетку, разјашњене су дилеме око тога шта екстернализовани проблеми заправо представљају и подвучене разлике у односу на интернализоване проблеме. Презентована је класификација екстернализованих проблема и с тим у вези детаљније објашњена два синдрома: агресивно понашање и понашање којим се крше правила. Продискутовано је о предностима наведене бихејвиоралне класификације екстернализованих проблема у односу на узрастну и присуство/одсуство безобзирно-безосећајног интерперсоналног и афективног стила. У осврту на прогнозу коју екстернализовани проблеми могу имати у адолесценцији указано је на то да се проблеми започети у адолесценцији могу продужити и у одраслом добу, као и да се на ниском нивоу они могу манифестовати од детињства до одраслог доба. Издвојени су различити индивидуални и средински фактори којима су адолесценти који испољавају екстернализоване проблеме најчешће изложени. Уочене су разлике у етиологији у односу на агресивно понашање и понашање којим се крше правила, тако да је агресивно понашање претежно одређено индивидуалним, а понашања којим се крше правила срединским факторима. У склопу породичних ризичних фактора презентовани су: низак социоекономски статус, нарушена структура породице, породични конфликти, антисоцијално понашање родитеља и антисоцијално понашање сиблинга. Међу разлозима због чега су они посебно издвојени налазе се: истраживачки докази о снажним директним и реципрочним везама са екстернализованим проблемима; докази о варијаблама родитељ–дете као кључним посредничким варијаблама при тумачењу везе различитих статичних и процесних породичних и других фактора са екстернализованим проблемима; снажнији утицај на испољавање екстернализованих проблема у адолесценцији него у детињству у односу на остале породичне факторе и друго.

У поглављу које је посвећено **родитељском надзору** разматрани су појам и концептуализација родитељског надзора, као и однос са испољавањем екстернализованих проблема у адолесценцији. На почетку, препознати су различити проблеми у концептуализацији и операционализацији родитељског надзора. Признаје се актуелност тумачења родитељског надзора као знања родитеља о томе где се адолесценти налазе, са ким и како проводе време без супервизије родитеља. С тим у вези, дискутовано је о кључним изворима знања родитеља и то су: самоизвештавање, распитивање родитеља и родитељска контрола. Указано је на специфичности родитељског надзора у адолесценцији у односу на детињство. Кандидаткиња нуди истраживачке доказе о актуелности динамичког виђења родитељског надзора као процеса, где се указује на важност позитивних родитељских поступака и афективног везивања за родитеље. Издвајају се теорије о повезаности родитељског надзора и екстернализованих проблема, и то: коерзивна теорија и теорија социјалног везивања. Износи се највише емпиријских података о вези родитељског надзора са понашањем којим се крше правила, затим са екстернализованим проблемима и агресивним понашањем на крају. Примећено је да разлози могу лежати у етиологији, с обзиром да су средински утицаји примереније објашњење за понашања којим се крше правила у односу на агресивно понашање или у зависности од оних који извештавају о екстернализованим проблемима. Од извора знања родитеља које лежи у основи родитељског надзора издваја се самоизвештавање као најјаче повезано са екстернализованим проблемима. Кандидаткиња указује на два разлога који могу бити прикладно објашњење за то. Један је у недовољно прецизираној разлици са скривањем информација од родитеља, који, када се убаци у анализу са самоизвештавањем, једино предвиђа екстернализоване проблеме. Други је у варијаблама односа родитељ–дете, пре свега, поверења и комуникације са адолесцентима. Позитивни родитељски поступци издвајају се као основни предуслов адекватног родитељског надзора. Кандидаткиња износи податке који указују на то да, на пример, иако укљученост родитеља генерално опада у адолесценцији, када се укључи критеријум екстернализованих проблема, та веза је најјача у адолесценцији. С друге стране, негативни родитељски поступци, попут физичког кажњавања, директно или индиректно доприносе испољавању екстернализованих проблема. Кандидаткиња подвлачи да се екстернализовани проблеми не развијају опадањем родитељског надзора по себи, већ то искључиво зависи од васпитног и афективног стила родитеља.

У саставу поглавља које је посвећено **афективном везивању** размотрени су појам и концептуализација афективног везивања, специфичности афективног везивања у адолесценцији, као и веза афективног везивања и екстернализованих проблема. На почетку, указано је на бројне термиолошке и појмовне конфузије које су у литератури присутне у вези са афективним везивањем. Од појмова који се често доводе у везу са афективним везивањем кандидаткиња је издвојила везаност у контексту блискости, зависност и сексуалност. У вези са осећањима које су адолесценти испољавали према фигурама према којима имају афективну везу три појма одражавају афективно везивање у адолесценцији, и то су: два позитивна – поверење и комуникација и један негативан – отуђеност. Комуникација заснована на поверењу је основа здравог развоја деце и адолесцената. Поверење адолесцената у родитеље и у мањој мери поверење родитеља у адолесценте опредељује адолесценте да родитељима саопштавају о својим активностима. Теоријску основу за испитивање повезаности афективног везивања за родитеље и екстернализованих проблема представља Хиршијева теорија социјалне контроле – теорија социјалног везивања, којом се издвајају елементи везе појединца и друштва, и то су афективно везивање, посвећеност, укљученост у конвенционалне друштене улоге и веровања у конвенционалне моралне вредности друштва. Квалитет афективних односа са родитељима одређен је уз помоћ три појма: афективна идентификација (љубав и поштовање које деца осећају према родитељима), интимност комуникације (упознатост родитеља са бригама и проблемима детета) и супервизија родитеља (психолошка присутност родитеља када се јави прилика за делинквентно понашање). На основу детаљнијих описа наведених елемената афективних односа са родитељима, кандидаткиња уочава да су чак два веома важна у савременом проучавању родитељског надзора. И то: афективна идентификација претпоставља поверење на релацији родитељ–дете; интимност комуникације у највећој мери претпоставља концепт самоизвештавања адолесцената који је према досадашњим истраживањима најодговорнији за знање родитеља о томе где им деца, са ким и на који начин проводе време без њихове супервизије; и супервизија родитеља у најширем смислу речи која претпоставља интернализацију правила успостављених од стране родитеља и саставни је део динамичког тумачења родитељског надзора као процеса. На основу прегледа доступне литературе највише радова сведочи о повезаности поверења, комуникације и отуђености са екстернализованим проблемима, затим понашањем којим се крше правила и агресивним понашањем међу којима нису уочене разлике с тим у вези. Кандидаткиња нуди могућа објашњења за то. С једне стране, то може бити из разлога

веће повезаности афективног везивања за родитеље са интернализованим него са екстернализованим проблемима, а с друге, афективно везивање не мора утицати на теже облике проблема у понашању. Примећује се да када у адолесценцији већ дође до структурирања екстернализованих проблема, промене у афективном везивању за родитеље не одражавају се даље на екстернализоване проблеме, већ обрнуто, проблеми у прилагођавању мењају перцепцију адолесцената о афективним везама са родитељима.

На почетку истраживачког дела формулисани су **циљеви истраживања**, и то су: утврђивање полних и узрасних разлика у екстернализованим проблемима, родитељском надзору, афективном везивању за родитеље и васпитним поступцима родитеља; утврђивање повезаности између екстернализованих проблема и родитељског надзора; утврђивање повезаности између екстернализованих проблема и афективног везивања за родитеље; утврђивање повезаности између екстернализованих проблема и васпитних поступака родитеља и утврђивање директних и индиректних веза димензија родитељског надзора, васпитних поступака родитеља и афективног везивања за родитеље са екстернализованим проблемима у понашању адолесцената.

Циљеви су операционализовани путем **истраживачких задатака**: испитивање метријских карактеристика коришћених инструмената (за процену родитељског надзора, афективног везивања за родитеље, васпитних поступака родитеља и екстернализованих проблема код адолесцената); утврђивање основних социодемографских карактеристика адолесцената; сагледавање учесталости и образаца испољавања екстернализованих проблема; процена специфичних димензија родитељског надзора (знање родитеља, самоизвештавање адолесцената, распитивање родитеља и родитељска контрола); процена специфичних димензија афективног везивања за оца (поверење у оца, комуникација са оцем и отуђеност од оца); процена специфичних димензија афективног везивања за мајку (поверење у мајку, комуникација са мајком и отуђеност од мајке); процена позитивних васпитних поступака родитеља (укљученост родитеља и позитивно родитељство) и процена негативних васпитних поступака родитеља (слаб надзор/супервизија, неконзистентно дисциплиновање и физичко кажњавање).

Кандидаткиња је поставила неколико **хипотеза**: 1. Постоје статистички значајне полне и узрасне разлике у екстернализованим проблемима, родитељском надзору, афективном везивању за родитеље и васпитним поступцима родитеља; 2. Родитељски надзор је директно и негативно повезан са екстернализованим проблемима; 2.1. Родитељски надзор је индиректно и негативно повезан са екстернализованим

проблемима преко димензија афективног везивања за родитеља; 3. Негативни васпитни поступци су директно и позитивно повезани са екстернализованим проблемима; 3.1. Позитивни васпитни поступци су индиректно и негативно повезани са екстернализованим проблемима преко димензија афективног везивања за родитеље.

У поглављу **Методe истраживања** описани су процедура истраживања, узорак, примењени инструменти и статистичка обрада података.

Истраживање је реализовано током другог полугодишта школске 2013/14. године. Учесници су изабрани случајним избором по једног одељења сваког разреда (од првог до четвртог) из шест београдских средњих школа. У истраживање су укључене три гимназије (Шеста београдска гимназија, Гимназија „Свети Сава” и Земунска гимназија) и три стручне школе (Фармацеутско-физиотерапеутска школа, Средња техничка ПТТ школа и Друга економска школа).

Узорак истраживања обухватио је 507 ученика узраста од петнаест до осамнаест година, оба пола. Просечан узраст ученика је 16,69 (СД = 1,119). Узорак је уједначен према узрасту, са 97 (19,1%) петнаестогодишњака, 130 (25,6%) шеснаестогодишњака, 115 (22,7%) седамнаестогодишњака и 165 (32,5%) осамнаестогодишњака. Постоји релативна уједначеност према полу са 209 (41,2%) ученика и 298 (58,8%) ученица. Дистрибуција ученика према школама је таква да 250 (49,3%) ученика из узорка похађа гимназије и то: 91 (17,9%) Гимназију „Свети Сава”, 69 (13,6%) Шесту београдску гимназију и 90 (17,8%) Земунску гимназију, а 257 (50,6%) средње стручне школе и то: 71 (14,0%) Фармацеутско-физиотерапеутску школу, 96 (18,9%) Средњу техничку ПТТ школу и 90 (17,8%) Другу економску школу. Одабран је уједначен број ученика првог (126 (24,9%)), другог (127 (25,0%)), трећег (129 (25,4%)) и четвртог (125 (24,7%)) разреда.

За потребе истраживања подаци су прикупљени од ученика путем анкете. Попуњавање упитника било је анонимно. Време за попуњавање упитника било је један школски час. Ученицима су претходно дате усмене и писмене инструкције за попуњавање упитника. Упитник су чинили следећи **инструменти**:

За процену екстернализованих проблема коришћен је део инструментаријума за процену емоционалних, социјалних и бихејвиоралних проблема деце и омладине **Ахенбахов систем емпиријски базиране процене** (*Achenbach System of Empirically Based Assessment – ASEBA*), упитник за младе (*Youth Self-Report – YSR*) (Achenbach & Rescorla, 2001). Коришћена верзија упитника нормирана је за узраст од 11 до 18 година. Преваленција и појавни облици екстернализованих проблема испитивани су на основу

Скале агресивног понашања (*Aggressive Behavior*) и Скале понашања којим се крше правила (*Rule-Breaking Behavior*).

За процену родитељског надзора коришћена је **Скала родитељског надзора** (*Parental monitoring*) (Kerr & Stattin, 2000; Stattin & Kerr, 2000). Скала родитељског надзора се састоји из четири подскеле под називом: Знање родитеља (*Parents' Knowledge*), Самоизвештавање адолесцената (*Child Disclosure*), Распитивање родитеља (*Parental Solicitation*) и Родитељска контрола (*Parental Control*). Девет ајтема на Подскали родитељског знања мере информисаност родитеља о активностима, кретањима и пријатељима адолесцената. Пет ајтема на Подскали самоизвештавања адолесцената мере спонтано извештавање родитеља о њиховим активностима, кретањима и пријатељима. Пет питања на Подскали распитивања родитеља мере подстицање адолесцената на саопштавање о својим активностима, кретањима и пријатељима ван породице. Шест ајтема Подскеле родитељске контроле, мере начине на које су родитељи контролисали слободно време адолесцената. Скорови на подскалама: Знање родитеља, Самоизвештавање адолесцената, Распитивање родитеља и Родитељска контрола добијају се сабирањем одговора, с тим да виши скорови на подскалама подразумевају већу заступљеност наведених аспеката родитељског надзора.

За процену афективног везивања коришћен је **Инвентар афективног везивања за родитеље и вршњаке** (*Inventory of Parents and Peer Attachment, IPPA*) (Armsden & Greenberg, 1987), део за процену афективног везивања за мајку и оца у складу са последњим изменама аутора (Greenberg & Armsden, 2009). Инструмент мери перцепцију адолесцената о позитивној и негативној афективној и когнитивној димензији односа са родитељима и блиским пријатељима – посебно, колико добро они служе као извори психолошке сигурности. Предвиђен је за узраст од дванаест до двадесет година. Састоји се од двадесет пет ајтема груписаних у три подскеле под називом: Поверење (*Trust*), Комуникација (*Communication*) и Отуђеност (*Alienation*). Подскала поверење мери ниво заједничког разумевања и поштовања и састоји се од десет ајтема. Подскала комуникације мери квалитет међусобне комуникације и садржи девет ајтема. Подскала отуђености мери осећања беса и међусобне отуђености и садржи шест ајтема. Скорови на подскалама добијају се сабирањем одговора, с тим да виши скорови на Подскали поверење подразумевају већи степен поверења између адолесцента и мајке/оца, Подскали комуникације бољу комуникацију између адолесцента и мајке/оца и Подскали отуђености већи степен отуђености између адолесцента и мајке/оца.

Алабама упитник о родитељству (*Alabama Parenting Questionnaire, APQ*) мери пет димензија родитељства које су релевантне за етиологију и третман екстернализованих проблема, верзија која је намењена деци од шест до осамнаест година (Frick, 1991). Састоји се од 42 ставке, које су груписане у пет подскала и то: Укљученост родитеља (*Parental Involvement*), Позитивно родитељство (*Positive Parenting*), Слаб надзор/супервизија (*Poor Monitoring/Supervision*), Неконзистентно дисциплиновање (*Inconsistent Discipline*) и Физичко кажњавање (*Corporal Punishment*). Сумирањем одговора, добијају се скорови за сваку подскалу. Подскала укључености родитеља садржи десет ајтема којима се мери учешће родитеља у различитим активностима које адолесценти упражњавају у слободно време. Подскала позитивног родитељства садржи шест ајтема којима се мери подстицање позитивног понашања адолесцената. Подскала слабог надзора/супервизије састоји се из десет ајтема којима се указује на изостанак надзора и супервизије од стране родитеља. Подскала неконзистентног дисциплиновања садржи шест ајтема којима се мери недоследност у поступањима родитеља. Подскала физичког кажњавања родитеља обухвата три ајтема који репрезентују облике физичког кажњавања. Поред описаних скала постоји и седам ајтема којима се процењују и неки други поступци родитеља попут игнорисања од стране родитеља, вике, галаме.

Основни преглед прикупљених података дат је путем метода дескриптивне статистике: фреквенције, проценти, аритметичка средина, стандардна девијација. У циљу утврђивања метријских карактеристика примењених инструмената коришћени су следећи тестови: Spearman-Brown-Kuder-Richardson-Guttman-Cronbach (α), Lord-Kaiser-Caffrey (β), Kaiser-Mayer-Olkin (ψ_1), просечна корелација варијабли (h_1) и Kolmogorov-Smirnov – Z (KS-Z) тест. Даље анализе извршене су на мерама нормализованим путем Бломовог алгоритма. Експлоративна анализа главних компоненти примењена је како би се у заједничком простору свих испитиваних варијабли екстраховали фактори са максималним уделом у укупној варијанси оригиналних варијабли. Паралелна анализа коришћена је за одређивање броја изолованих компоненти. Мултиваријантна анализа варијансе коришћена је за утврђивање разлика према полу испитаника у испољавању: екстернализованих проблема; родитељског надзора; афективног везивања за оца и мајку; и позитивних и негативних родитељских поступака. Корелациона анализа извршена је за испитивање јачине и смера повезаности: између свих испитиваних варијабли с једне и узраста испитаника с друге стране; између варијабли родитељског надзора, афективног везивања за оца и мајку и васпитних поступака родитеља с једне и екстернализованих проблема с друге стране; и између варијабли родитељског надзора, афективног везивања за

оца и мајку и васпитних поступака родитеља. Као мера повезаности коришћен је Пирсонов коефицијент линеарне корелације. За испитивање доприноса пола, узраста и предикторских скупова (родитељски надзор, афективно везивање за оца и мајку и васпитни поступци родитеља) у предвиђању по једне критеријумске варијабле (агресивно понашање, понашање којим се крше правила и екстернализовани проблеми) коришћена је линеарна регресиона анализа. Техника структуралног моделирања (Structural equation modeling – SEM) коришћена је за тестирање релација родитељског надзора и васпитних поступака родитеља (егзогене варијабле) и екстернализованих проблема (ендогене варијабле) у понашању адолесцената, уз медијацију афективног везивања за оца и мајку.

Резултати истраживања садрже табеларну, графичку и текстуалну презентацију резултата који су приказани према претходно дефинисаним циљевима. На почетку, испитане су метријске карактеристике примењених инструмената. Утврђено је да се мере поузданости, репрезентативности и хомогености крећу у распонима који одговарају примени испитиваних инструмената у свету. С обзиром да је применом Колмогоров-Смирнов теста утврђено да расподела ни једне мере није нормална, у свим даљим анализама коришћене су мере нормализоване уз помоћ Бломовог алгорита. Затим, резултати факторске анализе упућују на специфичност природе односа екстернализованих проблема и различитих аспеката родитељског надзора, васпитних поступака родитеља и афективног везивања за оца и мајку. С тим у вези, кандидаткиња претпоставља да родитељска контрола има различит механизам дејства на екстернализоване проблеме у односу на друге аспекте родитељског надзора, као и афективно везивање за мајку у односу на афективно везивање за оца, позитивни васпитни поступци родитеља у односу на оне негативне. Утврђене су полне и узрасне разлике у скалама екстернализованих проблема и подскалама родитељског надзора, афективног везивања за родитеље и васпитних поступака родитеља. Испитан је смер и јачина повезаности између варијабли родитељског надзора, афективног везивања за оца и мајку и васпитних поступака родитеља с једне и екстернализованих проблема с друге стране, као и између домена родитељског надзора, афективног везивања за оца и мајку и васпитних поступака родитеља. Утврђени су предикторски доприноси пола, узраста и варијабли родитељског надзора, афективног везивања за мајку/оца и васпитних поступака родитеља на испољавање екстернализованих проблема, агресивног понашања и понашања којим се крше правила. На крају, како би се испитао допринос посредничких варијабли афективног везивања за родитеље у објашњењу утицаја родитељског надзора и васпитних поступака родитеља на екстернализоване проблеме, приказан је модел медијације где

су варијабле родитељског надзора и васпитних поступака родитеља постављене као егзогене варијабле, агресивног понашања и понашања којим се крше правила као ендogene, а афективног везивања за родитеље као медијаторске варијабле.

У **дискусији** истраживачки налази су интерпретирани у односу на актуелне резултате истраживања из области. Посебна пажња посвећена је спорадичним налазима који нису у сагласности са истраживачким претпоставкама и досадашњим резултатима истраживања.

У поглављу **Завршна разматрања** кандидаткиња сумира резултате истраживања и изводи закључке према постављеним циљевима.

Литература представља списак од 454 референце претежно на енглеском језику.

Прилози садрже упитник који је коришћен за прикупљање података, биографију кандидаткиње, изјаву о ауторству, изјаву о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада, као и изјаву о коришћењу.

VI СПИСАК НАУЧНИХ И СТРУЧНИХ РАДОВА КОЈИ СУ ОБЈАВЉЕНИ ИЛИ ПРИХВАЋЕНИ ЗА ОБЈАВЉИВАЊЕ НА ОСНОВУ РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА У ОКВИРУ РАДА НА ДОКТОРСКОЈ ДИСЕРТАЦИЈИ

У оквиру рада на докторској дисертацији објављено је пет радова (један рад у часопису међународног значаја верификованог посебном одлуком и четири рада у часопису националног значаја).

1. Ковачевић-Лепојевић, М. (2017). Родитељски надзор и понашања којим се крше правила код средњошколаца. *Зборник Института за педагошка истраживања*, 49(1), 99-115.
2. Ковачевић-Лепојевић, М. (2017). Да ли твоји родитељи знају? Реконцептуализација родитељског надзора. *Социјална мисао*, 24(1-2), 9-21.
3. Ковачевић-Лепојевић, М., Ковачевић, М. (2017). Преношење антисоцијалног понашања међу и унутар генерација. *Зборник Института за криминолошка и социолошка истраживања*, 36(3), 109-121.
4. Ковачевић-Лепојевић, М. (2016). Појам и карактеристике негативног родитељства. *Социјална мисао*, 23(1), 37-51.

5. Ковачевић-Лепојевић, М., Жунић-Павловић, В. (2014). Повезаност родитељског надзора и екстернализованих проблема у понашању адолесцената. *Зборник Института за криминолошка и социолошка истраживања*, 33(1), 61-75.

VII ЗАКЉУЧЦИ ОДНОСНО РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

У складу са предметом докторске студије, а на основу процене перцепција београдских средњошколаца о родитељском надзору, афективном везивању за родитеље, васпитним поступцима родитеља и екстернализованим проблемима у понашању, реализовани су претходно постављени циљеви и с тим у вези изведени закључци:

1. Утврђено је да су адолесценти у односу на адолесценткиње статистички значајније испољавали екстернализоване проблеме и понашање којим се крше правила. Адолесценткиње су, с друге стране, учесталије пријављивале знање родитеља о њиховим кретањима, пријатељима и активностима, време проведено ван супервизије родитеља, распитивање родитеља у вези са начинима на које је проведено време ван њихове супервизије и успостављање правила и ограничења од стране родитеља; изражавале поверење у мајку и имале бољу комуникацију са мајком; извештавале о позитивним васпитним поступцима родитеља, као што су позитивно родитељство и укљученост родитеља. Адолесценти су у односу на адолесценткиње статистички значајније пријављивали слаб надзор/супервизију од стране родитеља. Нису утврђене статистички значајне разлике у испољавању агресивног понашања; у квалитетима отуђености према оцу и мајци, ни поверењу и комуникацији са оцем; негативним васпитним поступцима: физичко кажњавање и неконзистентно дисциплиновање према полу.

Утврђено је да са узрастом расте испољавање понашања којим се крше правила, за разлику од агресивног понашања и екстернализованих проблема, генерално, где нису утврђене разлике. Са узрастом опада знање родитеља о томе како адолесценти проводе време ван њихове супервизије и родитељска контрола. Нису откривене узрасне разлике у односу на друге изворе знања родитеља. Ни једна од компоненти афективног везивања за родитеље није повезана са узрастом. Са узрастом опада ниво укључености родитеља, физичко кажњавање и слаби надзор/супервизија родитеља. Нису уочене разлике у позитивном родитељству и неконзистентном дисциплиновању у односу на узраст.

2. Утврђено је да знање родитеља о томе где им се деца и са ким налазе и на које начине проводе време ван њихове супервизије, као и његов најутицајнији извор, самоизвештавање адолесцената, негативно предвиђају екстернализоване проблеме и понашања којима се крше правила, док, супротно, појачано распитивање родитеља подстиче екстернализоване проблеме и понашања којима се крше правила. Родитељска контрола се није показала значајним предикторским фактором екстернализованих проблема, понашања којима се крше правила и агресивног понашања. Агресивно понашање не предвиђа ни један од извора знања родитеља.

3. Позитивни квалитети афективног везивања за мајку: поверење и комуникација предвиђају екстернализоване проблеме, док се отуђеност од мајке и оца, као и поверење и комуникација са оцем, нису показали значајним. Неочекиван налаз је да боља комуникација са мајком утиче на пораст екстернализованих проблема. Што су адолесценти имали мање поверења у оца и мајку, то је понашање којим се крше правила било заступљеније. Агресивно понашање не предвиђа ни један од квалитета афективног везивања за родитеље.

4. Што је слабији надзор и супервизија родитеља, то су екстернализовани проблеми, агресивно понашање и понашања којим се крше правила, израженији. Физичко кажњавање се показало предикторским фактором екстернализованих проблема, агресивног понашања и понашања којим се крше правила. Други васпитни поступци родитеља се нису показали значајним предикторским факторима.

5. Утврђене су директне и негативне везе свих димензија родитељског надзора и понашања којим се крше правила, са изузетком распитивања родитеља, које је било позитивног предзнака. Нису утврђене директне везе између испитиваних димензија родитељског надзора и агресивног понашања. Индиректне негативне везе између родитељског надзора и понашања којим се крше правила су регистроване, осим код самоизвештавања и распитивања родитеља, где нису утврђене ни директне ни индиректне везе са агресивним понашањем. Индиректне везе, које су знање родитеља и родитељска контрола остваривале са понашањем којим се крше правила и агресивним понашањем, биле су негативног предзнака. Утврђено је постојање индиректних и негативних веза позитивних васпитних поступака са екстернализованим проблемима, као и директних и позитивних веза негативних васпитних поступака родитеља са екстернализованим проблемима. Међутим, бележи се да је неконзистентно дисциплиновање остваривало искључиво индиректне везе са агресивним понашањем и понашањем којим се крше правила.

Истраживачки налази потврђују претпоставке о повезаности родитељског надзора са екстернализованим проблемима, агресивним понашањем и понашањем којим се крше правила код ученика београдских средњих школа. Посебно упечатљив је допринос поверења адолесцената у родитеље које је откривено као врло важна посредничка варијабла за потврђивање претпоставке о објашњењима базираним на теоријама социјалне контроле (Hirschi, 1969; Nye, 1958, према Wells, 2010). Поверење у родитеље се може сматрати изразом афективне идентификације (љубав и поштовање у односима родитељ–дете), интимност комуникације (упознатост са бригама и проблемима детета) изразом знања родитеља како је то конципирано у овом истраживању, а супервизија (психолошка присутност родитеља у ризичним ситуацијама) дефинисана је као родитељска контрола. Три наведена елемента према теорији социјалног везивања представљају темељ афективног везивања за родитеље у ширем смислу (Hirschi, 1969). Према томе, развојем прикладних афективних веза од детињства до адолесценције и адекватним родитељским надзором у адолесценцији отвара се пут интернализацији вредности и превенцији екстернализованих проблема у понашању. Може се рећи да од односа родитељ–дете, који је овом приликом репрезентован у поверењу, у великој мери зависи како ће поједини аспекти родитељског надзора и васпитни поступци родитеља с тим у вези утицати на испољавање агресивног понашања и понашања којим се крше правила. Потврђене су разлике у утицајима родитељских варијабли на понашање којим се крше правила и агресивно понашање. Једно од објашњења лежи у коерзивној теорији (Patterson, 1982, према O'Reilly, 2005) по којој се агресивно понашање учи и структурира у породици, у којој доминирају конфликтне, а изостају позитивне интеракције. С тим у вези, у објашњењу агресивног понашања изостаје директан утицај знања родитеља (и извора знања) и позитивних родитељских поступака који свакако представљају одраз компетенција родитеља и ефективног родитељства. С друге стране, понашања којим се крше правила су у основи прикривена те се и београдски средњошколци труде да сакрију проблематично понашање од родитеља или да прећуте оно што родитељи не одобравају, што је код агресивног понашања много теже јер су проблеми по природи откривени. Међутим, уколико поверење између адолесцената и родитеља постоји, мања је родитељска контрола, а самим тим и агресивно понашање и понашање којим се крше правила с тим у вези. Тиме су потврђене теоријске претпоставке о утицају родитељске контроле на делинквентно понашање адолесцената посредством односа родитељ–дете (Nye, 1958, према Wells, 2010). Поверење у родитеље, посебно у мајку, се сматра

кључним за објашњење утицаја позитивних васпитних поступака родитеља са понашањем којим се крше правила и агресивним понашањем. Директне везе нису уочене те се издваја налаз да, на пример, укљученост родитеља по себи не доприноси проблемима у понашању док се у анализу не укључи поверење адолесцената. То може довести до закључка да родитељи не могу погрешити у неком од васпитних поступака толико да се то одрази на проблеме у понашању уколико је претходно дошло до развијања поверења. Другим речима, било какво ангажовање родитеља, па и погрешно, не представља проблем док адолесценти верују да родитељи имају најбоље намере. Савремене тенденције предвиђају да се чак ни утицаји драстично негативних родитељских васпитних поступака (на пример, физичко кажњавање) не узимају у разматрање без укључивања „односних“ варијабли.

VIII ОЦЕНА НАЧИНА ПРИКАЗА И ТУМАЧЕЊА РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА

Прикупљени подаци су анализирани уз помоћ адекватних статистичких метода, у складу са постављеним циљевима. Резултати истраживања су приказани табеларно и графички уз одговарајуће описе, пратећи структуру претходно постављених циљева. При тумачењу резултата кандидаткиња је настојала да их смести у контекст доминантних теоријских концепата и резултата истраживања. Подаци су интерпретирани уз обиље релевантних истраживачких доказа у свету и региону. Посебна пажња посвећена је поткрепљивању иначе ретких истраживачких доказа који су несагласни са полазним претпоставкама докторске студије.

IX КОНАЧНА ОЦЕНА ДОКТОРСKE ДИСЕРТАЦИЈЕ

Докторска дисертација кандидаткиње Марине Ковачевић-Лепојевић „Повезаност родитељског надзора и екстернализованих проблема у понашању код ученика средњих школа“ представља оригиналан истраживачки рад.

Текст доктората одговара претходно одобреном нацрту за израду докторске дисертације. На почетку, оригиналност докторске студије огледа се у одабиру предмета истраживања у складу са владајућим теоријским оквирима и релевантним истраживачким доказима. У теоријском делу на систематичан начин анализирани су сви доминантни концепти у тумачењу кључних појмова у раду и њихова међусобна

веза. Узорак је формиран тако да се адекватним статистичким анализама може доћи до прикладних истраживачких налаза. Коришћени су утицајни инструменти из области добрих психометријских карактеристика. Подаци су приказани прегледно, јасно, разумљиво, док је у интерпретацији коришћен велики број релевантних научних извора.

X ПРЕДЛОГ

Комисија констатује да докторска дисертација кандидаткиње **Марине Ковачевић-Лепојевић** представља самостално урађено, оригинално научно дело. Имајући у виду научни допринос докторског рада „**Повезаност родитељског надзора и екстернализованих проблема у понашању код ученика средњих школа**“ **Комисија предлаже** Већу за мастер, специјалистичке и докторске студије Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију Универзитета у Београду **да прихвати извештај о оцени урађене докторске дисертације и да га упути у даљу процедуру.**

У Београду, 14. маја 2018. године

Комисија

др Зоран Илић, редовни професор, Универзитет у
Београду, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

др Зорица Поповић, редовни професор, Универзитет
у Београду, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

др Данка Радуловић, редовни професор, Универзитет у
Београду, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

др Ђурађ Стакић, професор емеритус, Pennsylvania
State University, Brandywine Campus

др Биљана Симеуновић-Патић, ванредни професор,
Криминалистичко-полицијска академија, Београд